

СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ ДЕВЕРБАТИВІВ НА *-WERT* ТА *-WÜRDIG* У СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Галина Котовські

Львівський національний університет імені Івана Франка вул. Університетська, 1, Львів, 79000 e-mail: halyna_salahan@yahoo.com

Для девербативів на *-wert*, *-würdig* характерне нашарування лексичних і граматичних значень у смисловій структурі. Від базового дієслова вони успадковують сему процесуальності, що є передумовою вираження граматичного значення пасиву. Наявність граматичної семантики в досліджуваних лексемах дає змогу виокремити їх у лексико-семантичну групу як некатегоріальні (словотвірні) засоби вираження пасиву. Здійснено семантичну характеристику девербативів і проведено аналіз дериваційних моделей із *-wert* та *-würdig*.

Ключові слова: віддієслівні деривати, агенс, афікованість, слововотвірна модель.

Прикметник як частина мови не характеризується семантичною самостійністю, а виявляє ознаку суб'єкта предикації, вираженого через іменник. Семантична залежність прикметників від іменників впливає на їхній функціональний статус подібно до дієслів, які виражають дію як ознаку суб'єкта предикації. У будь-якому випадку семантика і дієслова, і прикметника носить предикативний характер:

"Іменники, семантично сумісні із дієсловами і ад'єктивними лексемами, постають як конкретизатори семантичних відношень, які вони виражають; не маючи власної денотації, дієслова і прикметники виконують денотативну функцію через посередництво іменників, з якими утворюють різноманітні синтагми" [2, с. 43].

Згідно з польовою структуризацією прикметників, як частини мови, лексеми, понятійна основа яких - якість суб'єкта предикації - виражається безпосередньо, утворюють ядро поля. До периферії можна зарахувати ті ад'єктивні лексеми, які виражають якість суб'єкта предикації опосередковано - через предмет або дію, і пов'язані з іншими частинами мови. До таких прикметників належать віддієслівні деривати на *-wert*, *-würdig*, у смисловій структурі яких важливим компонентом є значення процесуальності. Водночас досліджувані похідні слугують лексичним засобом вираження категоріального значення пасиву. При нашаруванні у смисловій структурі слова як лексичних, так і граматичних значень проявляється взаємодія між лексикою і граматиною. Наявність граматичної семантики пасивності у віддієслівних прикметниках дає змогу класифікувати їх за граматичною ознакою пасиву, виокремити у лексико-семантичну групу і визначити їхнє місце в системі функціонально-семантичного поля. Поряд із морфологічною (категоріальною) формою ці лексеми постають як словотвірні (некатегоріальні) засоби вираження пасиву. Саме тому, досліджуючи віддієслівні деривати, ми йдемо шляхом інтеграції і диференціації від форми і від семантики [1, с. 5-12]:

а) на основі семантичної спільності (у даному випадку наявності "латентної семи" пасиву) організація лексем у лексико-семантичні групи;

б) аналітичне дослідження лексем, виявлення їхніх структурних особливостей.

Словотвірна морфема *-wert* частково зберігає лексичне значення відповідного прикметника

"вартий". Етимологічно, за словником Ф. Клюге, лексема пов'язана з готським *werpe*, яке у старовірхньонімецький період перейшло у *werd*, а вже в середньовірхньонімецький отримало форму, яка відповідає нормам сучасної німецької мови *-wert*.

Дериваційна модель з *-wert* не належить до продуктивних, адже корпус дериватів на *-wert* має лише 71 одиницю. Поряд із тим, прикметники з даною словотвірною морфемою часто вживаються в сучасній німецькій мові. Усі зафіксовані словниками прикметники з *-wert* містять сему пасиву. Базовою основою дериватів постають віддієслівні іменники або субстантивовані інфінітиви. Словник М. Д. Степанової визначає два правила утворення дериватів з *-wert*:

1) при основах абстрактних віддієслівних іменників (із з'єднуючим елементом) - *verachtungswert*, *erwungenswert*;

2)при основах субстантивованих інфінітивів перехідних дієслів (із з'єднуючим елементом) - *begehrnenswert, bemitleidenswert*.

Від одного дієслівного кореня можливі два варіанти деривації: *erwägungswert - erwägungswert, empfehlungswert - empfehlungswert* т.і.

Ми доповнюємо перераховані М. Д. Степановою правила ще одним зауваженням. В основі первинного мотивуючого джерела можуть бути не лише перехідні, але й неперехідні дієслова: *staunenswert, dankenswert, mitleidenswert*. Відсутність категоріального значення перехідності жодною мірою не заперечує вираження значення пасиву: лексичне значення словотвірної морфемі *-wert* ("вартий") у поєднанні із субстантивованою процесуальністю у словотвірній моделі деривата забезпечують імпліцитне вираження афікованості логіко-семантичного об'єкта і локалізації агенса поза суб'єктом предикації:

Подібно до одночленного пасиву, ці деривати заповнюють окрему нішу в полі пасивності - вони створюють можливість вираження семи пасивності від неперехідних дієслів.

У словотвірній моделі з *-wert* базові дієслова характеризуються певними семантичними ознаками. Їхній семантичний аналіз провадиться на основі лексичного корпусу девербативів двома способами - парадигматичним і синтагматичним [3, с. 233; 4, с. 296]:

а) за допомогою слова-ідентифікатора [5, с. 207], яке найчіткіше виражає інваріантне значення семантичної групи (наприклад, для дієслів слухового сприйняття *hören, überhören, vernehmen, wahrnehmen* - ідентифікатор *hören*);

б) за допомогою аргументу, що характерний для даної групи слів, адже об'єднані єдиною семантичною ознакою (інтегральною), дієслова потребують однакової семантичної характеристики аргументів (для тієї ж групи дієслів слухового сприйняття - аргумент *das Geräusch*).

Згадані методи заміни і семантичної узгодженості прийнятні вибірково. Наприклад, дієслова позитивної оцінки визначаються лише за допомогою ідентифікатора *einschätzen*. З огляду на різноманітність вираження розумової діяльності людини, для цієї групи дієслів відсутні як ідентифікатор, так і аргумент. У даному випадку семантичну детермінацію ми провадили інтуїтивно.

За допомогою згаданих методів заміни і семантичної узгодженості з загальної кількості базових дієслів можна сформулювати 8 тематичних груп: зорового сприйняття, слухового сприйняття, позитивної оцінки, негативної оцінки, емоційно-чуттєвого сприйняття, розумової діяльності, вольового прагнення, семантично інкогерентна група дієслів. Всі деривати з *-wert* пов'язані з діяльністю людини, що очевидно із семантичної характеристики базових дієслів.

Модальний компонент, виражений словотвірною морфемою, несе в собі сему оцінювання "вартий". Очевидно, це зумовило значною мірою велику кількість базових дієслів позитивної або негативної оцінки.

Щодо морфемного складу базових основ, дану словотвірну модель визначають не лише префіксальні, але й суфіксальні форми основ. Проте словотвірна морфема *-wert* не допускає приєднання афіксів у постпозиції. Ці прикметникові утвори не використовуються для таких етапів деривації.

Значну схожість із *-wert* проявляє словотвірна морфема *-würdig*, яка лексично пов'язана з іменником *Würde* - "гідність". Як подає етимологічний словник DUDEN, у старовісній німецькій мові прикметник мав форму *wirdig*, у середньовісній німецькій - *wirdec*. Рівень продуктивності словотвірної морфemi *-würdig* порівнюється до *-wert*. Обидві словотвірні морфemi утворюють майже однакову кількість дериваційних одиниць. Корпус прикметників з *-würdig* налічує 58 лексем. Механізм реалізації семи пасиву в цій словотвірній моделі ідентичний типу деривації з *-wert*. Часткова наявність лексичного значення *-würdig* дає змогу реалізувати пасивне значення з базовою основою також і від неперехідного дієслова.

За словником М. Д. Степанової внутрішня валентність *-würdig* проявляється так:

1. основи стійких і оказіональних субстантивованих інфінітивів: *bedauernswürdig*, *bemitleidenswürdig*, *dankenswürdig*, *lobenswürdig*;
2. основи в переважній більшості віддієслівних іменників: *bewunderungswürdig*, *strafwürdig*, *fluchwürdig*.

Другий пункт вимагає додаткового пояснення. Деривати, базовою основою яких постає невіддієслівний іменник (наприклад: *menschenswürdig* ("гідний людини")) не можна вважати дериватами із пасивним значенням через відсутність сем процесуальності та афікованості логіко-семантичного об'єкта. Проте дериват *erbunwürdig* (юр. термін - "не гідний успадкування") - містить сему процесуальності, але реалізує активне значення. Морфема *-würdig* виражає в даному випадку оцінку не пацієнса, а агенса - носія дії, вираженої базовою основою.

Особливу увагу звернемо на дериват *nichtswürdig* ("вартий зневаги"). Якщо зважати на те, що морфема *nichts-* у поєднанні з морфемою *-würdig* виражає додаткову семантику, яка синонімічна деривату *verachtungswürdig*, то в цьому випадку можна говорити про наявність семи пасиву. Звичайно, це питання є дискусійним.

Для *-würdig* іноді характерні також два варіанти деривації від одного кореня: *nachahmungswürdig* - *nachahmenswürdig*, *verdammungswürdig* - *verdammenswürdig*, *erbarmungswürdig* - *erbarmenswürdig*, *ehrenwürdig* - *ehrwürdig*. Семантична класифікація основ з *-würdig* мало відрізняється від семантичної детермінації основ з *-wert*. Класи дієслів позитивної / негативної оцінки, розумової діяльності, емоційного сприйняття представлені без суттєвих відмінностей, проте спостерігаються групи слів: зорового сприйняття, мовленнєвої діяльності, трудової / професійної діяльності та семантично інкогерентна група дієслів.

Звернімо увагу на приклади часткової ідіоматизації прикметників з *-würdig*. У лексемах *fragwürdig*, *glaubwürdig*, *denkwürdig*, *merkwürdig* послаблена імпліцитна інформація про агенс. Ці лексеми зазнали посиленої ад'ективації.

Більші можливості мають деривати з *-würdig* у структурно-морфемному аспекті. Вони допускають такі етапи деривації: *altehrwürdig*, *hochehrwürdig* а також приєднання афікса у постпозиції: *Sehenswürdigkeit*, *Ehrwürdigkeit*, *Denkwürdigkeit*, *Fragwürdigkeit*, *Unglaubwürdigkeit*. Лише у двох дериватах можливе заперечення за допомогою префікса *un-*: *unglaubwürdig*, *unliebenswürdig*.

Підсумовуючи сказане, можна констатувати:

1)словотвірні морфеми *-wert*, *-würdig* частково зберігають лексичне значення, що впливає на смислову структуру відповідних дериватів;

2)для *-wert* характерна однозначність, тому всі без винятку деривати з цією словотвірною морфемою містять сему пасиву;

3)у поєднанні зі семою процесуальності частково збережене лексичне значення досліджуваних словотвірних морфем забезпечує імпліцитне вираження афікованості логіко-семантичного об'єкта і локалізації агенса поза суб'єктом предикації. Прикметники на *-wert* і *-würdig* виражають пасивне значення не лише від перехідних, але й від неперехідних базових дієслів;

4)усі девербативи на *-wert*, *-würdig* пов'язані з діяльністю людини. Серед базових дієслів значну частину становлять дієслова емоційного сприйняття;

5)у цих словотвірних моделях модальний компонент виражається морфемами *-wert*, *-würdig* і несе в собі сему оцінювання.

1. Бондарко А. В. Направление функционально-грамматического описания "от формы" и "от семантики" / А. В. Бондарко. // Функциональный анализ грамматических форм и конструкций: Межвуз. сб.- Л. : ЛГПИ им. А. И. Герцена, 1988.- С. 5-12. 2. Медведева Л. М. Части речи и залог (на материале англ. яз.)/ Л. М. Медведева. - К. : Вища школа, 1983.144 с. 3. Варина В. Г. Лексическая семантика и внутренняя форма языковых единиц / В. Г. Варина. // Принципы и методы семант. исслед. - М. : Наука, 1976.- С. 233-260. 4. Гулыга Е. В., Шендельс Е. И. Принципы и методы семантического исследования / Е. В. Гулыга, Е. И. Шендельс.- М. : Наука, 1976.- 306 с. 5. Кузнецова Э. В. Лексико-семантическая группа слов и методы ее описания / Э. В. Кузнецова // Актуал. пробл. лексикологии: Докл. 2-й лингв. конф.- Новосибирск: Новос. гос. ун-т. - 1969. - С. 202-209.

1. Москальская О. И. Большой немецко-русский словарь. 2 т. / О. И. Москальская. - М. : Русский язык, 1980.- 656 с. 2. Словарь словообразовательных элементов немецкого языка. Под руководством М. Д. Степановой. - М. : Русский язык, 1979.-537 с. 3. DUDEN Das Herkunftswörterbuch. Etymologie der deutschen Sprache./ 2., völlig neu bearb. u. erg. Aufl.-Mannheim, Wien, Zürich: Dudenverlag, 1989. - 839 S. 4. DUDEN - Das große Wörterbuch der deutschen Sprache. Mannheim, 1999.- 3., elektronische Aufl., 200 000 Stichwörter. 5. Klappenbach R. Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache./ R. Klappenbach - Berlin: Akademie-Verlag, 1980.- 6 Bd.- 4579 S. 6. Kluge F. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache./ F.Kluge - Berlin: New York: Walter de Gruyter, 1989.- 822 S. 7. Mater E. Rückläufiges Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache./ E. Mater - Leipzig: VEB Enzyklopädie,1970.- 696 S.

СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ДЕВЕРБАТИВОВ НА *-WERT* И *-WÜRDIG* В СОВРЕМЕННОМ НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКЕ

Галина Котовски

Львовский национальный университет имени Ивана Франко, ул. 'Университетская, 1, г.Львов,
79000 e-mail: halyna_salahan@yahoo.com

Для девербативов на *-wert* и *-würdig* характерно наслаивание лексических и грамматических значений в смысловой структуре. От базового глагола они получают сему процессуальности, что является предпосылкой выражения грамматического значения пассива. Наличие грамматической семантики в исследуемых лексемах даёт возможность выделить их в лексико-семантическую группу как некатегориальные (словообразовательные) средства выражения пассива. В статье предложена семантическая характеристика девербативов и произведен анализ деривационных моделей с *-wert* и *-würdig*.

Ключевые слова: отглагольные дериваты, агенс, аффицированность, словообразовательная модель.

THE SEMANTIC ANALYSIS OF DEVERBATIVES WITH *-WERT* AND *-WÜRDIG* IN PRESENT-DAY GERMAN

Halyna Kotowski

Ivan Franko National University of Lviv, 1, Universytetska St., Lviv, 79000 e-mail:

halyna_salahan@yahoo.com

The deverbal aa]есиуез with the suffixes *-wert* and *-würdig* are characterized by the overlap of the grammatical and lexical layers. They inherit from the basic verbs the seme of process which is a precondition for the expression of the grammatical meaning of the passive voice. The availability of grammatical semantics in the studied lexemes makes it possible to place them into a separate non-categorial space employed for the expression of the categorial grammatical meaning. The studied adjectives are analyzed semantically and derivationally.

Key words: verbal derivatives, agent, subject of the passive sentence, word-formation model.

Стаття надійшла до редколегії 07.12.2010 р.

Статтю прийнято до друку 10.10.2011 р.